

Bulharská pravoslavná církev cestou staletími

Text pochází z publikace *PODOBY VÍRY – Obrazem a slovem po stopách cyrilometodějské tradice. Doprovodná publikace k výstavě fotografií Pavla Popelky Podoby víry*, Uherský Brod 2013, ISBN: 978-80-904525-3-4, sestavil jej Walerian Bugel a Jana A. Nováková. Pro potřeby studijního textu jej korigoval a upravil V. Š.

Počátky křesťanství v Bulharsku

Na území dnešního Bulharska se první křesťané objevovali již během prvního století. K většímu rozšíření křesťanství však postupně docházelo až během století třetího a čtvrtého, kdy se vytvářela hustá síť křesťanských obcí řízených biskupy. Nejvýznačnější metropolí se stala Sofia (antická Serdica). Od konce 4. století dochází k četným nájezdům, mj. Vizigótů, Hunů, Ostrogótů, a nakonec slovanských kmenů turko-tatarských Prbulharů, díky čemuž se zde křesťanství dostalo do hlubokého úpadku, byť celá oblast byla i nadále de iure součástí křesťanské byzantské říše.

Pokřtění Borise I. a vznik bulharské církve

Nová vlna christianizace v 9. století je spojena jak s návratem zdejších zajatců z byzantského zajetí, kde došlo k jejich konverzi, tak především s osobou Borise I. Bulharský chán, který sám sebe tituloval kníže, Boris I. (vládnul 852–889, zemřel roku 907) začínal svou vládu v komplikované politické situaci. Snaha získat spojence ho vedla k přesvědčení o nutnosti přijetí křesťanské víry – z východu či ze západu, byť církev byla vnitřně stále ještě jednotná. Zároveň ovšem toužil uhájit vlastní plnou nezávislost jak na Konstantinopoli, tak na Římu. Proto jeho kroky tímto směrem byly velmi opatrné, snažil se nezavřít si zcela cestu ani na jednu stranu. Kromě Říma a Konstantinopole vyvíjeli v Bulharsku misijní aktivity vedle zástupců různých heretických (paulikiáni) uskupení také misionáři arabští ve snaze získat chána pro islám. V roce 864 vyslal první misionáře do Bulharska konstantinopolský patriarcha. K nelibosti řeckých misionářů pozval Boris I. zároveň duchovní vyžádané u východofranského panovníka Ludvíka II. Němce.

Pravděpodobně ještě v roce 864 či začátkem dalšího roku¹ Boris I. přijal tajně křest z rukou řeckého biskupa pověřeného k tomu konstantinopolským patriarchou, spolu s rodinou a bojarskou družinou. Jelikož bojaři jako celek přijmout křesťanství odmítli, Boris několik prbulharských rodů vyvraždil. Později někteří bojaři odmítající christianizaci vedli neúspěšně vzpoury s cílem Borise svrhnout. Boris při křtu přijal jméno Michal, na počest byzantského císaře Michala III. (840–867), který byl, v zastoupení, Borisovým kmotrem.

Konstantinopolský patriarcha Fotios poslal Borisovi pastýřský list, který se věnoval problematice nově pokřtěnému vládci nesrozumitelné, a ten navíc měl obavy z patriarchových zásahů do státní správy. Vyslal tedy poselstvo, které do Říma k papeži Mikuláši I. (858–867) dorazilo v srpnu roku 866. Ve 115 otázkách určených papeži – mj. ohledně náboženských úkonů, závaznosti postů, manželského a trestního práva – v něm byly formulovány i jisté žádosti, především o autonomii bulharské církve. Papež Mikuláš písemně odpověděl na 106 otázek (většinou zopakoval pokyny papeže Řehoře Velikého související s christianizací Sasů a Britů). Řešení otázky samostatnosti bulharské církve ponechal Mikuláš na pozdější dobu, až křesťanství dostatečně zakoření a budou jmenováni biskupové. Spolu s vracejícím se poselstvem přišla do Bulharska i papežská misie, v důsledku čehož byli z Bulharska vyhnáni řečtí duchovní. Po smrti papeže Mikuláše I. se jeho nástupcem stal Hadrián II. (867–972). Boris toho okamžitě využil a nového papeže požádal o jmenování bulharským arcibiskupem portského biskupa Formosia (jenž vedl již zmíněnou papežskou misii a získal si Borisovu důvěru). Papež však odmítl. Stejně tomu bylo i s druhým Borisem navrženým kandidátem, diákonem Marinem. V Konstantinopoli byl mezi tím zabit císař Michal III., po němž nastoupil na trůn Basileos I. Makedonský. Jeho snahou bylo

¹ Ohledně roku Borisova křtu nepanuje mezi jednotlivými autory shoda; nejčastěji jsou uváděny roky 864, 865 a 866.

urovnat roztržku s Římem, při níž značnou roli sehrál právě patriarcha Fotios, a zároveň opětovný Borisův příklon k Východu.

V letech 885–886 rozšířili řady byzantských duchovních v Bulharsku žáci sv. Cyrila a Metoděje, vyhnaní z Velké Moravy, především Kliment (Ochridský), Naum, Angelarios a zřejmě i nejmladší z nich Konstantin (zvaný později Preslavský). Spolu s nimi povstala dvě střediska staroslovanské kultury – představující zároveň počátky bulharského písemnictví – makedonský Ochrid a bulharské hlavní město Preslav. Zpočátku byla tato střediska jazykově rozrůzněná. V klášteře svatého Pantelejmona se na břehu Ochridského jezera se svými žáky usadil biskup Kliment Ochridský († 916). Založil nový chrám a školu. Zde vznikly nejstarší hlaholské památky. Ochridská škola používala až do 12. století abecedu hlaholskou. Další z Metodějových žáků – Naum, založil školu v hlavním bulharském městě Plisce, které ale bylo zanedlouho přeneseno do nově založené Preslavi (poté, co se stal Kliment biskupem, přesídlil za ním do Ochridu). Přenesením hlavních měst mělo zejména symbolický charakter – pohanská Pliska byla nahrazena křesťanskou Preslaví. V Preslavu byl ovšem silnější, i díky větší přítomnosti řeckých kněží a skutečnosti, že Borisův syn Simeon absolvoval konstantinopolskou magnaurskou školu, stejnou jako Cyril), proto se zde, zřejmě na popud pozdějšího cara Simeona, začala používat nová slovanská abeceda, cyrilice (kyrilice) – zjednodušená podoba slovanského písma upravená podle řecké abecedy, pojmenovaná tak na počest sv. Konstantina-Cyrila, za jejíhož autora bývá sice tradicí označován Kliment, ale mnohem pravděpodobněji jím byl Konstantin Preslavský. Povstaly zde nejstarší cyrilské památky z 10. století. Kulturní převaha východního křesťanství reprezentovaného v očích Bulharů všemi těmito výdobytky způsobila jejich většinový a trvalý příklon k byzantské podobě křesťanství.²

Naprostá nezávislost Bulharska, spojená s církevní autokefalitou, o kterou Boris I. po celou vládu usiloval, se ale zatím nenaplnila. Bulharská církev znovu spadala pod jurisdikci konstantinopolského patriarchátu, ale jako církev autonomní, v jejímž čele stál arcibiskup. Prvním arcibiskupem se ještě stal byzantský duchovní Josef (Stefanos), další však již byli Bulhaři.

Snahy Borise I. (Michala) završil jeho syn Simeon I. Veliký (893–927). Po vítězství nad Byzanci roku 917 se podle byzantského vzoru prohlásil za císaře. Synod v Preslavu pak povýšil arcibiskupa na patriarchu (927). Bulharská církev byla patriarchátem až do roku 1018, kdy po několika katastrofálních porážkách od císaře Basilea II. Bulharobijce první bulharský stát zanikl. V době zániku ovšem již patriarchát sídlil v Ochridu. Po ztrátě bulharské samostatnosti byl bulharský patriarchát zrušen a hlavou bulharské církve byl od té doby arcibiskup se sídlem v Ochridu. Církev ztratila autokefalitu, nikoli však samostatnost. Pod pravomoc ochridského arcibiskupství náleželo 31 biskupství – jež zpravovala rozsáhlá území osídlená i Srby či Albánci. První arcibiskup Jan (Ivan), igumen z Debaru, byl ještě Bulhar, jeho nástupci však již byli Řekové. Jednalo se o běžnou praxi konstantinopolského patriarchátu, který do všech sobě podřízených metropolí dosazoval řecké arcibiskupy a naopak se bránil instalaci hierarchie místního původu. Ochridské arcibiskupství i později patřilo k pilířům slovanské církve na Balkáně a jeho autonomie se udržela až do roku 1767. Byzantská nadvláda v 11.–12. století znamenala útlum vzkvétající slovanské literární činnosti. Bulharská slovanská vzdělanost se tehdy rozvíjela zejména v kláštrech, mezi nimiž hrál prim bulharský Zografský klášter na svaté hoře Athoské, který byl podle tradice založen již v 10. století, a klášter rílský, založený poustevníkem Ivanem, největším bulharským světcem

Bulharský patriarchát v druhém bulharském carství

Z byzantského vlivu se Bulhaři vymanili až po 168 letech, roku 1186. Hlavním městem druhého bulharského státu se nově stalo Tarnovo (Veliko Tárnovo), ležící na sever od Staré planiny. Bulharský císař Kalojan z rodu Asenovců se, ve snaze o obnovení autokefality církve a potvrzení svého

² Máločetné římskokatolické enklávy začaly vznikat až v 17. století. Na základě mírové smlouvy Rakouska s Tureckem z roku 1616 byla získána svoboda vyznání katolické víry mj. i pro Bulhary. Misionáři se stali františkáni z Bosny. První farnosti zakládali v hornických městech, hlavně v Čiprovcích, které se pak staly centrem katolicismu. Františkáni působili také mezi paulikiány.

postavení, tentokrát obrátil na papeže Inocence III.; mj. proto, že chtěl zlepšit svou pozici vůči nepřátelským Uhrám a vyhnout se střetu se čtvrtou křížovou výpravou. Vyjednávání trvala až do roku 1204, kdy papežský legát, kardinál Lev, udělil titul bulharského primase tarnovskému arcibiskupovi Vasiliji a dva biskupy povýšil na metropolity. Kalojan byl korunován na krále. Uzavřením unie byl sice papež uznán za hlavu církve, což ale život církve bulharské nijak neovlivnilo.

Avšak již roku 1234 byly kontakty s Římem zpřerhány, neboť car Ivan Asen II. (1218–1241), pokládáný za jednoho z největších bulharských panovníků, uzavřel proti křížáckému státu v Cařihradě spojenectví s byzantským (nikajským) císařem Janem III. Vatacesem. Nato konstantinopolský patriarcha Germanos II. uznal roku 1235, tarnovského arcibiskupa Joakima bulharským patriarchou. V pracích na povýšení postavení bulharské církve ovšem sehrál rozhodující roli srbský emeritní arcibiskup Sáva (viz kapitola o srbské církvi). Obnovení samostatné bulharské církve znamenalo vypovězení unie s Římem. V následujících letech bylo spojenectví s Římem opakovaně obnovováno a opět vypovídáno, stejně tak i nabídky unie.

Poměrně politicky konsolidované bulharské císařství se začalo pozvolna rozpadat vlivem dlouhotrvajících válek a vpádu Tatarů, ale také pozoruhodného selského Ivajlova povstání. V náboženské rovině však tato konsolidace nebyla zdaleka tak velká – dosvědčují to jak opakované snahy udržet církevní společenství s Byzancí i s Římem, tak také působení některých nehomogenních skupin a sekt, zvláště bogomilů (o nich více viz zvláštní kapitola). Největšího kulturního rozkvětu dosáhl bulharský stát a s ním i církve paradoxně nedlouho před svým pádem. S jménem posledního patriarchy Evtimije Tarnovského je spojena také velká reforma církevních textů, díky níž se do dnešní doby dochovaly přeepsané i památky z počátků slovanské literatury, jejichž originály jsou dnes neznámé. Bulharská církev tehdy žila pod vlivem mystického hésychasmu, který ovládl značnou část pravoslavií. V Bulharsku jej rozšiřoval zejména Teodosij Tarnovský, přímý žák zakladatele hésychastické praxe, Řehoře Palamy (v Bulharské tradici Jako Řehoř Sinajský).

Konec druhého bulharského státu nastal po více než 200 letech. Osmanští Turci dobyli roku 1393 Tarnovo, v té době významné kulturní centrum. Kostely byly vypleněny, patriarší chrám byl přeměněn na mešitu. Patriarcha Evtimij byl sesazen a poslán do vyhnanství v bačkovském klášteře. Bojaři byli pobiti, část obyvatelstva Turci přesídlili do Malé Asie. Následně byla dobyta Nikopol a do tří let padl do rukou Vidin.

Bulharská církev pod tureckým panstvím

Pod tureckou nadvládou mnoho křesťanů přijalo islám (tzv. Pomaci). Byly zbořeny četné kostely a kláštery, nebo se z nich staly mešity. Obráncem vlastní bulharské duchovní kultury se stalo především nižší duchovenstvo a některé kláštery. V 15. století např. získal na významu klášter rílský, který se po zrušení Turky podařilo znovu obnovit po přenesení ostatků svatého Ivana Rílského (žijícího v 10. století). Církevní správa přešla částečně pod arcibiskupa v Ochridu a částečně pod patriarchu v Konstantinopoli. Ochridské arcibiskupství ovšem bylo zrušeno v roce 1767 a začleněno jako obýčejné biskupství bez jakékoli autonomie pod jurisdikci konstantinopolského patriarchy poté, co poslední arcibiskup, zřejmě Bulhar, byl nucen rezignovat. Navzdory silným helenizačním tendencím církevní slovanština v bulharském písemnictví převažovala až do poloviny 18. století, kdy se začala utvářet současná bulharština. Velkou roli přitom sehrál mnich z chilendarského kláštera na hoře Athosů jménem Paisij, autor díla *Historie slovansko-bulharská* (1762). Následovali ho četní duchovní i učení laici konce 18. století.

Snahy o obnovení autokefality

Na přelomu 18. a 19. století se ruku v ruce se snahami o nezávislost objevily snahy o získání církevní samostatnosti, což odpovídá povědomí pravoslavných křesťanů, že jurisdikční nezávislost církevní správy má být podmíněna existencí samostatného politického útvaru, kde se tato církevní správa bude vykonávat. Šlo o to zbavit se odnárodňovací politiky řecké církevní hierarchie, která v duchu dřívějšího fanariotského programu ovládala většinu bulharských diecézí i významnějších a

bohatších farností. Řečtí preláti, jak jsme již viděli, využívali své postavení v bulharské společnosti nejen k obohacování se na úkor věřících, ale také k provádění systematické helenizace. Řecké duchovenstvo toužící podržet si svůj vliv stále více propagovalo helénismus, vzpíralo se tisku bulharských knih, v chrámech se kázalo řecky. Řečtí duchovní zničili i mnoho slovanských rukopisů (mj. roku 1828 byla spálena starobylá knihovna patriarchů v Tamovu). Po polovině 19. století se bulharští věřící začali bouřit a otevřeně vystupovat proti řeckým biskupům.

V šedesátých letech již sice díky činnosti a finanční podpoře probuzenějších bulharských podnikatelů existovala rozvětvená síť bulharských škol, takže nehrozila úplná grecizace Bulharů, na niž upozorňoval první bulharský obrozenec Paisij Chilandarský již v 60. letech 18. století, ale k úplné národní rovnoprávnosti Bulharů bylo nutné získat alespoň větší část diecézí na bulharském území do správy bulharských acrhijejerů. Toto úsilí bylo v podstatě celonárodní, neboť se do něj zapojovali i bohatí čorbadžijové, jimž byl jinak revoluční kvas bulharské inteligence protivný. Hnutí za samostatnou bulharskou církev dali ve 40. letech 19. století základ Neofit Bozveli a Iliarion Makariopolský. Druhý z nich také v dubnu 1860 zveřejnil prohlášení o vytvoření nezávislé bulharské církve, které ovšem mělo pouze propagační význam. Církevní otázka se ale natolik vyhroutil, že se do věci musel opět zapojit zahraniční faktor. Agilní ruský konstantinopolský velvyslanec hrabě Ignat'jev se „bulharské věci“ zastával, na druhé straně ovšem musel také jako vyslanec pravoslavného Ruska dbát na to, aby si neznepřátelil ekumenický patriarchát a Řecko. Když však řecké záležitosti kvůli krétskému povstání v roce 1866 spěly k velmi nepříznivým koncům, snažil se cařihradský patriarcha Řehoř VI. nalézt ve věci bulharské církve kompromisní řešení, a získat tak sympatie dalších jihoslovanských národů, které by mohly řecké věci pomoci (viz níže). Proto navrhl bulharskou církev nově zorganizovat jako autonomní jednotku – exarchii – v rámci ekumenického patriarchátu. Takovéto řešení se bezesporu mohlo stát základem bulharsko-řeckého smíření, kdyby ale nezůstalo ohraničeno pouze na území severního Bulharska. To v té době ale bylo pro většinu zastánců bulharské církve málo. Požadovali, aby se také obyvatelstvo i dalších biskupství samo rozhodlo, zda chce spadat do exarchátu či náležet k patriarchátů. V tomto názoru nakonec Bulhary podpořila i Porta, která se ne bez příčiny bulharsko-řeckého sblížení, k němuž ostatně došlo již během bojů za řeckou samostatnost, obávala. Do celé záležitosti se opět zapojil hrabě Ignat'jev, jenž navrhl, aby Porta vytvořila smíšenou bulharsko-řeckou komisi, jež by vypracovala plán přijatelný pro obě strany. Nakonec se komise skutečně shodla na klíči, podle něhož měly být stávající diecéze evropského Turecka rozděleny mezi patriarchát a exarchát, čtyři měly být dokonce přiznány srbské metropolii v jihouherských Karlovcích. Tento pro všechny přijatelný plán nakonec ztroskotl na drobnostech. Celou věc tak vzal do svých rukou sultán, jenž vydal 11. března 1870 ferman, jímž založil autonomní bulharskou církev – exarchát. Ta sice měla mít méně diecézí, než vymezovala Ignat'jevova komise, nicméně jeden z článků fermanu předpokládal, že se k exarchátu mohou připojovat i nové diecéze, pokud se pro to rozhodnou dvě třetiny jejich věřících. Tak byla otevřena cesta k šíření exarchátu, již poté, co začal v roce 1872 skutečně fungovat, exarchát také bohatě využíval.

Jednání s patriarchou o uznání exarchátu ale zůstala bez výsledku. Důvodem neúspěchu byl spor o jurisdikci nad diecézemi v Thrákii a Makedonii. V roce 1872 proto bulharští biskupové s konstantinopolským patriarchou přetrhli pouta a zvolili svého prvního exarchu, Antima I. (světským jménem Atanas Čalákov, 1816–1888). Patriarcha následně bulharský episkopát exkomunikoval.³ Nově vzniklý exarchát se ujal vedení škol a zahájil boj s řeckou propagandou v Makedonii a Thrákii. Sultánovi se tak skvělým politickým tahem podařilo vyvolat v Řecku protislovanské nálady a na dlouhou dobu zamezil jakékoli řecko-bulharské spolupráci. Činností exarchátu v severní Makedonii a v některých oblastech tehdy ještě osmanského jižního Srbska byly znepokojeny také srbské kruhy, které tato území považovaly za oblast svého vlivu. Makedonie se tak díky exarchátu stává oblastí sváru mezi třemi sousedními balkánskými národy, čímž dostává nový faktor také Východní otázka, pod níž se od této doby rozumí i vzájemné soupeření balkánských křesťanských národů o Makedonii a další území zůstávající v té době ještě pod tureckou mocí.

³ Konstantinopolský patriarchát anuloval exkomunikaci a uznal autokefalitu bulharské církve teprve v roce 1945!

Bulharský exarchát, jenž vlastně nebyl pravým exarchátem – exarcha měl být zástupcem patriarchy a území pod jeho jurisdikcí zůstat nadále i součástí patriarchátu – ale představoval také základ nezávislého bulharského státu, jehož vytvoření již evidentně nebylo možno na delší dobu zamezit. Mj. i proto, že podle pravoslavné tradice má být jurisdikční nezávislost církevní správy podmíněna existencí samostatného politického útvaru, v němž se tato církevní správa vykonává.

Snahy o církevní unii

V 19. století se také objevily snahy o církevní unii s Římem. Souvisely s rostoucími tendencemi vymanit se z vlivu Konstantinopole a voláním po návratu národních církevních tradic. Propagátorem unie se stal spisovatel a novinář Dragan Cankov. V roce 1859 se obrátili na papeže Pia IX. občané města Kukuše (Kilkis) v Makedonii, o rok později Bulhaři žijící v Konstantinopoli. Roku 1861 papež vysvětil pro Bulhary na arcibiskupa Josifa Sokolského. Byl uznán i tureckou vládou. Měl však četné nepřátele a za podnes nevyjasněných okolností byl unesen *a odvezen do Ruska*, kde i zemřel. Jeho nástupcem se stal roku 1865 Rafail Popov. Za jeho působení se řady uniátů rozrostly na zhruba 60 tisíc. Po vytvoření pravoslavného exarchátu (1872) však byli uniáté oslabeni. Roku 1883 byly ustaveny uniátské apoštolské vikariáty Thrákie a Makedonie s biskupy Michaelem Pětkovém a Lazarem Mladenovem. Tito se však s mnoha věřícími vrátili roku 1895 k pravoslavné církvi. Vzhledem k novému politickému uspořádání i přesunům věřících byly dosavadní struktury nahrazeny v roce 1926 apoštolským exarchátem v Sofii; ten působil až do druhé světové války. Po převzetí moci komunisty byly struktury řeckokatolické církve potlačeny.

Většina Bulharů (cca 8 milionů) se dnes, byť často jen formálně, hlásí k pravoslaví; někteří k církvi řeckokatolické (přes 10 tisíc), nebo římskokatolické.

Bulharská církev dnes

V roce 1953 přijal hlavní představitel bulharské pravoslavné církve hodnost patriarchy, která byla konstantinopolským patriarchátem uznána v roce 1961. Jelikož se však náboženská situace v Bulharsku velice podobala té v Sovětském svazu, došlo ke značným zásahům komunistického režimu do obsazování církevních hodností. To postihlo také volbu patriarchy Maxima v roce 1971, jež byla částí hierarchie po pádu totality prohlášena za nekanonickou a neplatnou. Došlo k praktickému schizmatu, které se roku 1993 sice snažil vyřešit cařihradský patriarcha, avšak bezvýsledně, takže o tři roky později byl zvolen (vzdoro)patriarchou metropolita Pimen. Obě strany se vzájemně exkomunikovaly, načež se do snahy o jejich smíření vložil v září roku 1998 nově zvolený prezident. Vzhledem k tomu, že vyzval oba hierarchie, aby odstoupili ze svých úřadů, celou záležitost museli začít řešit pravoslavní patriarchové z jiných zemí pod vedením své čestné hlavy, ekumenického patriarchy. V říjnu 1998 toto shromáždění, chápané jako mimořádný synod bulharské pravoslavné církve, potvrdilo v pozici patriarchy Maxima a dosáhlo smíření mezi znesvářenými duchovními, což však zcela neplatilo o běžných věřících.

